

Türkiye'den evrensel müziğe önemli buluş: Mikrotonal gitar

Sedat Ergin – Hürriyet Pazar - 31 Mart 2013

Klasik Türk Müziği icra eden saz heyetindeki kanun sanatçısının şarkı aralarında, bazen de şarkının içinde, çalgının sağ tarafındaki mandalları değiştirirken görürsünüz. Neden böyle yaptığını hiç merak ettiniz mi?

Bir bağlamada ya da tamburda, çalgının sapı üzerindeki perdelerin bazılarının büyük aralıklı, bazılarının ise küçük aralıklı olduğu dikkatinizi çekmiştir. Ama gitarda ya da mandolinde perdelerin hepsi eşittir. Neden?

Bu soruların yanıtları koma seslerle ilgilidir. Buna 'ara sesler' ya da 'mikrotonal sesler' de diyebiliriz. Yani, mikro canlılar gibi mikro seslerden söz ediyoruz. Bu sesleri anlatabilmek için önce bir çerçeve çizmemiz gerekiyor.

Müzikte bir sestən yola çıkıp o sesin bir sonraki tiz değerine kadar gittiğimizde - örneğin kalın do sesinden başlayıp bir sonraki ince do sesine vardığımızda bir oktavlık bir ses yolculuğu gerçekleştirmiş oluyoruz. Bütün mesele, ikisi arasındaki güzergâh üzerinde dolaşırken hangi ses duraklarına uğrayacağımız sorusunda karşımıza çıkıyor. Ve asıl kritik soru: Çıkış noktası ile final noktası arasında uğrayacağımız durakların (sesler) aralarındaki mesafeleri nasıl ayarlayacağız? Daha doğrusu, bu güzergâhı nasıl taksim edeceğiz?

Batı müziğinde 17'inci yüzyıldan itibaren 'eşit tempere' (eşit taksimat/equal temperament) sistemi kullanılıyor. Bu sistemde kalın do sesinden bir sonraki 'do'ya gidene kadar olan güzergâh 12 eşit sese bölünüyor. Bunları (do/do diyez/re/re diyez/mi/fa/fa diyez/sol/sol diyez/la/la diyez/si/do) diye adlandırıyoruz. Burada bir oktav içinde her biri birbirine eşit mesafede toplam 12 yarım ses yer alıyor.

Piyano, akordeon ve ayrıca perdelerin birbirine eşit olduğu gitar ve mandolin eşit taksimat sistemine göre düzenlenmiş çalgılar.

Oysa Doğu'nun sınırlarından içeri girdiğimizde bambaşka bir ses dünyasının içine adım atmış oluyoruz. Bizi farklı bir ses yazılımı, farklı bir ses atlası bekliyor. Batı'da bir oktav arasında 12 eşit aralıklı ses ölçü alınırken, Doğu'da hem bu sesler kullanılıyor, hem de bunların arasında gizlenmiş çeyrek, çeyrekten de küçük değerlerle ifade edebileceğimiz koma, yani ara (mikrotonal) sesler de bize göz kırıyor.

Biraz daha açalım. Batı'da 'do' ile 're' arasındaki tam ses içinde do diyez'in böldüğü iki yarım ses aralığı var. Klasik Türk Musikisinde ise bir tam ses tam 9 aralığa bölünüyor. Bunların bir bölümü nazariyatta kullanılıyor, sayıca daha az bölümü ise icrada. Bugün Osmanlı Makam Müziği nazariyatında geçerli olan Hüseyin Sadettin Arel dizisinde iki do arasındaki bir oktav içinde icrada kullanılan toplam 24 ses aralığı var.

Batı'da klasik müzik, pop, rock ya da caz türlerinde bütün eserler -istisnalar hariç- 12 ses değeri üzerinden bestelenirken, Osmanlı makam müziğinde 24 ses üzerinden oluşturulan makamlarla daha zengin bir seçenek çeşitliliği var. Batı'da do ile re arasında ara ses olarak yalnızca tek bir ses (do diyez) var, Türk Musikisinde ise komalar nedeniyle 3 ara ses.

Enstrümanda çalgının sapında milimetrik farklarla, nüanslarla basarak çıkarttığımız bu komalı sesler oluşturdukları doku ve renk farklılığı üzerinden bambaşka bir ses dünyası ve duygu iklimi yaratıyor.

Durum Anadolu müziklerinde de farklı değil. Osmanlı makam müziğinde bugün genel kabul gören Hüseyin Sadettin Arel sisteminde bir oktav 24 ses aralığına bölünürken, Türk halk müziğinin kendine özgü biraz daha farklı bir taksimat sistemi var. Bir bağlamada bir oktav içinde hepsi birbirine eşit olmayan toplam 17 aralık var. Anadolu'da yöreye, köye hatta aşığa göre aralık sayısı değişebiliyor. Örneğin Neşet Ertaş'ın bağlamada bir oktav içindeki perde sayısını 26'ya kadar çıkarttığı biliniyor.

İşte Tolgahan Çoğulu (35), 1990'lı yılların ortalarında Boğaziçi Üniversitesi'nin folklor kulübünün müzik ekibinde ve daha sonra Boğaziçi kökenli Kardeş Türküler grubunda gitar çalarken bu mikro sesler nedeniyle önemli bir meseleyi karşısında buldu. Çünkü çaldıkları bazı halk müziği şarkılarında -örneğin uşşak ya da hüseyini makamlarında- komalı seslere basması gerekiyordu. Ama gitarın ses perdeleri eşit taksimat sistemine göre bölündüğü için çalgıda komalı seslere yer yoktu. Peki, gitarı çalarken makamın hakkını tam olarak verebilmek için bu komalı seslere nasıl ulaşmalıydı?

Çoğulu, bu meseleyi kendine dert edindi. Boğaziçi Folklor Kulübü 23 Nisan 2000 tarihinde Erkan Oğur, Bekir Küçükay, Melih Güzel gibi önemli gitar icracılarını, hocalarını bir araya getiren bir çalıştay düzenlendi. Moderatörlüğünü Çoğulu'nun yaptığı bu çalıştayda katılımcıların yanıtını aradıkları soru şuydu: Doğu makamlarının, Anadolu'nun mikrotonal seslerine gitarda nasıl ulaşılabiliriz?

Türkiye'de gitarın en büyük ustalarından biri olan Erkan Oğur, bu soruyu kendi açısından çok önceden, daha 1970'li yıllarda çözmüş, aynen utta olduğu gibi

gitarın sapındaki bütün perdeleri kaldırarak perdesiz gitarda bütün koma sesleri yakalayabileceği bir ifade zenginliği kazanmıştı. Böylelikle bütün Osmanlı makamlarını ya da türküleri koma sesleriyle gitarda hakkını vererek çalabiliyordu.

Ancak perdesiz gitarın, sağladığı koma avantajlarına karşı bazı sınırları vardı. Örneğin aynı anda birden çok ses telinin kullanıldığı bir akor basıldığında sesler uzamıyordu. Ayrıca perdeler olmadığı için klasik gitara özgü tınıyı vermiyordu. Perdesiz gitar başka bir sestir.

Çoğulu, hem perdeleri koruyacağı ama bağlamada, tamburda olduğu gibi ses aralıklarını komalara göre düzenleyebileceği bir gitarın peşindeydi. Önce klasik Yamaha gitarının perdelerini çıkartıp bağlama gibi düzenlemek istedi: “Ustaya gittim, gitarı verdim, ‘bana perdeleri çıkar ve gitarın sapını bağlama gibi sar’ dedim. Misinayla sardı. Ama o sistem işlemedi. Teller çok altta kaldı. Akorları bastığımda cazırdıyordu. Erkan Oğur’a gösterdim, baktı, o da ‘olmamış’ dedi.”

İlk denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı ama vazgeçmedi. Bu arada Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümünden 2001 yılında mezun olmasına karşılık, iş hayatına atılmak yerine müzikte karar kıldı ve akademik düzeyde müzik eğitimine başladı. Aynı yıl İTÜ Dr. Erol Uçer Müzik İleri Araştırmalar Merkezi (MİAM) klasik gitar yüksek lisans programına kabul edildi. “Anadolu Müziklerinin Klasik Gitara Etkisi” başlıklı master tezi 2004 yılında kabul edildi.

İTÜ Konservatuvarındaki akademik çalışmaları sürerken komalı sesleri çalabileceği gitar arayışı devam etti. Bu arayış sonunda Çoğulu’yu ‘ayarlanabilir mikrotonal gitar’ tasarımına götürdü. Çoğulu, bu fikre yönelirken Alman lutiye (müzik aleti yapımcısı) Walter Vogt’un perdelerin esnekleştirilmesi konseptinden esinlendi. Vogt’un buluşu, gitarın sabit perdelerine milimetrik bir şekilde aşağı yukarı oynatılabilecekleri sınırlı bir hareket serbestisi getiriyordu. Çoğulu’nun getirdiği yeni konsept ise gitarın sapı boyunca birbirine paralel kanallar oluşturarak, bu kanalların, sürgülerin üzerinde perdelerin özgürce oynatılabilmesine dayanıyor. Her telin altında bir kanal var. Çoğulu, kanal üzerinde perdeleri istediği gibi kaydırabiliyor ya da istediği noktaya küçük perdecikler monte edebiliyor. Bu mekanizma, gitarın sapını istediği makama, bu makamın içerdiği komalı seslere göre tanzim edebilme imkânını, esnekliğini tanıyor kendisine.

Çoğulu, sürgülü gitar sistemini 2008 yılında danışmanlığını müzikolog Prof. Şehvar Beşiroğlu’nun yaptığı bir doktora tezi projesi olarak tasarladı. Proje İTÜ tarafından sağlanan bir bilimsel araştırma fonuyla desteklendi. Bu tasarıma gitar atölyesinde vücut bulduran lutiye ustası ise Erkan Oğur’un perdesiz gitarını da yapan Ekrem Özkarpat oldu. Sürgülü gitarın yapımı 9 ayı buldu. Gitarın sapı, üstündeki

sürekli perde değişikliklerine karşı dayanıklı olması için karbonfiberden, ana gövdesi ise ladin ağacından yapıldı.

Çoğulu yapım sürecindeki ruh halini şöyle anlatıyor: “Yapım aşamasında en büyük endişem kanallar nedeniyle sesin bozulacağı ihtimaliydi. Bu, gitarın yapımı sürerken kâbusum oldu. Geceleri rüyalarım giriyordu. Büyük bir heyecanla seslerin nasıl çıkacağını bekliyordum. Yapımı bittiğinde ilk kez elime aldığımda inanılmaz bir heyecan yaşadım. Ama korktuğum olmamıştı. Artık önümde yeni bir kapı açılmıştı.”

Gitarın yapımının ardından “Bağlama Tekniklerinin Klasik Gitar İcrasına Uyarlaması” başlıklı doktora tezi 2010 yılında kabul edildi. Halen İTÜ Türk Müziği Devlet Konservatuvarı’nda doçent unvanıyla öğretim üyesi olarak görev yapıyor. Aynı zamanda konservatuvarın Çalgı Bölümü Başkan Yardımcısı.

Mikrotonal gitarda 8 tel var. Bu yazı için kendisiyle sohbete gittiğimde, Çoğulu gitarı yukarıdan aşağı olmak üzere “Do diyeyz, do diyeyz, mi, fa diyeyz, do diyeyz, fa diyeyz, si, mi” seslerine akortlamıştı. Bu, bağlama düzenine yakın bir akort sistemi. Çoğulu, Kalan Müzik’ten çıkan Atlas albümünde yer alan “Uzun İnce Bir Yoldayım” ve “Yemen Türküsü” gibi eserlerin büyük bir bölümünü bu akort sistemini esas alarak göre düzenlemiş. Ayrıca her şarkı öncesinde o şarkının makamına göre perdelerde gerekli koma ayarlamalarını yapıyor. Örneğin “Telgrafın Tellerine” türküsünü çalacaksa, Uşşak makamına göre ayarlıyor perdeleri.

Bu gitarın önemli bir avantajı yalnızca Doğu makamlarına göre değil aynı zamanda Rönesans dönemi eserlerinin yazıldığı “Orta Taksim Sistemine”ne (Mean Temperament) göre de ayarlanabilmesi. Pekala, Pisagor’un Milattan Önce 6’ncı yüzyılda geliştirdiği akort sistemine göre de ayarlanabilir. Çoğulu’nun tasarımı, bu anlamda sınırsız imkânlar açıyor gitaristlere, bestecilere ve aranjörlere.

Çoğulu, bu gitarı geliştirdikten sora uluslararası alanda büyük bir ilgiyle karşılandı. Aldığı davetlerin sayısı birden arttı. Mikrotonal gitarla ilk kez yurtdışına çıktığı 1 Nisan 2011’deki Saraybosna Gitar Festivali’nden bu yana konser vermek ya da atölye çalışmalarına katılmak üzere 20’den fazla ülkeye gitmiş bulunuyor. Bunlar arasında, ABD, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Singapur, Meksika ve Avusturya da var.

Çoğulu’yu cesaretlendiren, patentini geçen yıl Türk Patent Enstitüsü’nden aldığı ayarlanabilir gitara Güney Afrika ve ABD de dâhil olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinden talep gelmiş olması. Çoğulu şöyle konuşuyor: “Hedefim bu gitarı tüm dünyaya tanıtmak. Gittiğim her yerde insanlar ilgi ile izliyor, konser ya da seminer bittikten sonra gelip gitarı ellerine alıp dokunmak, incelemek, çalmak istiyorlar. Ben de bırakıyorum alıp incelesinler diye. Lutiyeleler gelip fotoğraflarını çekiyor. Orta Doğu’dan da çok ilgi var, Mısır’dan çok mail aldım. ‘Biz

bu gitarı istiyoruz' diyorlar. İlginçtir ki Amerika'da yaşayan İranlılardan da ilgi var. Bence Orta Doğu'da da çok tutacak bu gitar. Ama Batı'da da yayılacağını düşünüyorum. Çünkü Rönesans dönemi müziği çalmak isteyenlere de o dönemin akort sistemlerini gitara taşıma imkânını sağlıyor.”

Çoğulu'ya göre, ayarlanabilir gitarın, eşit taksimat sisteminin müzikologlar arasında tartışılmaya başlandığı bir döneme rastlaması da önemli: “Ben insanlığın en azından bir 200, 300 yıl eşit tempere sistemden ayrılacağını düşünmüyorum. Süper bir sistem ama diğer taraftan mikrotonal müzikler de bambaşka imkânlar açıyor. Ben mikrotonal müziklerin dünyada muhtemelen bu yüzyılın ikinci yarısında bir atağa kalkmasını bekliyorum. Hemen bugünkü eşit tempere sistemle çok eşit hale geleceğini düşünmüyorum ama bir yol açılacak. Dünya yeni şeyler arıyor. Bu çerçevede bu gitarın da gelecekte çok yayılacağını düşünüyorum.”

Çoğulu, kendisini tek bir müzik alanı, kategorisiyle sınırlamak istemeyen bir sanatçı. Her tür müziğe açık. Tabii Kardeş Türküler ekolünden geliyor olmasının da Anadolu coğrafyası üzerindeki bütün kültürlerle, müziklerle barışık olmasında önemli bir faktör. “Ermeni, Kürt, Alevi müziği olsun hepsi çok zengin. Osmanlı müziği ve makamları da çok zengin. Hepsine inanılmaz bir iştahla yaklaşıyorum” diye konuşuyor.

Sanatçı, müziksel duruşunu şöyle konumlandırıyor: “Benim esas beslendiğim yer Anadolu. Ben bir tarz oluşturmaya çalışıyorum. Bir gitarist olarak Batı müziği eğitimim var ama makamlara, Anadolu'nun seslerine de çok büyük bir ilgim var. Tarz olarak dört eksen üzerinden bir şey yapmaya çalışıyorum. Bu eksenlerde Anadolu'nun sesleri ve makamları, bağlama teknikleri, klasik gitar teknikleri ve gitardaki vürmalı da dahil olmak üzere çağdaş teknikler yer alıyor. Yaptığım düzenlemelerde bütün bu eksenleri birlikte kullanmaya çalışıyorum.”

Yaptığı müzikle aslında bir köprü gibi bir ayağı Doğu'da bir ayağı Batı'da olan bir sanatçı Tolgahan Çoğulu. Türkiye'nin evrensel müziğe katkısının da Doğu ile Batı'nın buluştuğu, birlikte var oldukları bir formattan çıkabileceğini düşünüyor.

Doğu-Batı sorunsalı, Çoğulu'nun entelektüel kimliğinde ve arayışlarında geniş bir yer tutuyor. Kendisinin daha çok Doğu-Batı meselesine üzerine düşünen, kafa yoran romancılardan beslendiğini söylüyor. Özellikle üç romancı onun için çok önemli: Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Pamuk ve Murathan Mungan... Özellikle Tanpınar'dan söz ederken heyecanlanıyor: “Tanpınar, Dede Efendi de dinlerdi, Mozart'ı da çok iyi bilirdi. Proust kurdu ama Yahya Kemal'i de okurdu. Olay geçmişi sıfırlamak değil, iki taraf da çok iyi bilinecek, her ikisi de çok iyi

özümsenecek. Sonra zaten bir sentez yapmanın dert olduğunu düşünmüyorum. Ben de müzikte bunu yapmaya çalışıyorum. Hiçbir müziğe önyargılı değilim.”

Şu an 2.5 yaşına gelmiş olan oğluna Atlas adını koyan, aynı adı geçen yıl çıkan albümüne de veren Çoğulu, gerçekten de bir atlasın her sayfasının önümüze açtığı gibi her seferinde yeni coğrafyalara yönelmek isteyen bir sanatçı. Mikrotonal gitarıyla yeni denizlere açıldığına şüphe yok bu müzik insanının.